

Ешреф Бражалић

ОКУПАЦИОНИ СИСТЕМ У ЦРНОЈ ГОРИ И МЕЂУНАРОДНО ПРАВО

(Наставак)*

12) *Међународноправни карактер предузетих мјера од стране окупатора*

У међународном праву регулисан је статус »*occupatioe bellicae*« и дужности и права окупатора на окупираном подручју. Из наведених примјера и докумената види се да је окупатор одбацио међународна правила ратне окупације, а предузимао је мјере које су неспојиве са међународним ратним правом. Овим злочиначким мјерама окупатор је открио фашистички начин владавине, који не признаје усвојене законе међу цивилизованим свијетом у међународном обичајном и уговорном праву.

Окупатор је издао сваком војнику „Подсјетник за убијање“, тј. одредио је колико наших људи треба убити за једног погинулог италијанског војника, подофицира и официра. Ове војно-правне акте издавали су највиши италијански војни и цивилни руководиоци, који су управљали у име италијанског суверена и владе. Они су имали пуна овлашћења која су добили од Мусолинија да предузимају мјере које сматрају да су најпогодније у датом тренутку на окупираном подручју.

Примјена колективних казни у међународном праву забрањена је чланом 50. Хашког правилника од 1907. године:

„Никаква колективна или друга каква казна не може држављанима бити досуђена за дјела појединаца за које се они не би могли сматрати као солидарно одговорни.“

Из наведених докумената види се окрутност окупатора и њихова одговорност по међународном праву. Питање одговорности регулисано је чланом 6. Статута међународног војног суда као ратни злочини и злочини против човјечности. Ови злочини окупатора састоје се у сљедећем.

У ратне злочине спадају: „повреда ратних закона и ратних обичаја које обухватају, али се на њих не ограничавају, као: убиство, злостављање или одвођење на принудан рад или за који

* Први дио чланка објављен је у бр. 2 за 1962. годину, стр. 169—208.

други циљ цивилног становништва окупиране територије, убиства и злостављања ратних заробљеника, убијање талаца, пљачкање јавне или приватне имовине, намерно разарање градова, вароши или села, или пустошење неоправдано војном потребом.“

У злочине против човјечности спадају: убиства, истребљења, поробљавања, депортације и остала нечовјечна дјела извршена против било којег цивилног становништва прије или за вријеме трајања рата, или прогањање на политичкој, расној или вјерској основи. . .“

„Вође, организатори, подстрекачи или саучесници, који су учествовали у састављању или извршењу неког заједничког плана или завјере ради извршења било којег од поменутих злочина, одговорни су за сва дјела извршена у извођењу таквог плана ма од којег лица.“¹⁾

Ова злочинства у наведеним примјерима окупатор је спроводио у нашој земљи, те је одговоран за њихово извршење. Службени положај сваког који је учествовао у наведеним злочинима не изузима се. Одговорност није везана за чин и функцију, и одговоран је сваки онај који је припремао, наређивао и извршавао злочине. Никогa не оправдава „непознавање закона“ или пак да се крије иза добијених наређења своје владе или свог претпостављеног (чл. 8. Статута).

Поред ових позитивних одредаба Статута којима се квалификују злочинства, многимa од помагача, саучесника или пак организатора и извршилаца многих убиства за вријеме окупације није суђено, а многи су избјегли заслуженој казни.

У међународном ратном праву познато је да:²⁾ „Зарађени немају неограничено право избора средстава да се непријатељу науди“.

Поред тога, познато је да је забрањено:³⁾

„б) мучити, убијати или рањавати лица која су непријатељски држављани или припадају непријатељској војсци;

ц) убијати или рањавати непријатеља кад положи оружје или кад више није у стању да се брани, кад се предао на повјећење. . .“

Према наведеном, окупатор и његови помагачи и саучесници одговорни су за наведена злочинства.

13. Дјејство окупације на имовину

а) Приватна имовина

У Хашким конвенцијама јасно је одређено какав став треба да има окупатор према имовини на окупираном земљишту. У Хашком правилнику од 1907. године ово је питање изричито регулисано:

¹⁾ Чл. 6, став шести Статута међународног војног суда.

²⁾ Чл. 22. Хашког правилника од 18. октобра 1907. године.

³⁾ Чл. 23. Хашког правилника од 18. октобра 1907. године.

„Част и породична права, живот појединаца и приватна сопственост, као и вјерско убеђење и вршење вјерских обреда, морају се поштовати.

Приватна сопственост не смије бити конфискована. (чл. 46) Овдје је приватна сопственост потпуно заштићена и не смије бити предмет пљачке. Ово нам потврђује и чл. 47:

„Пљачкање је сасвим забрањено.“

Уништавање имовине је такође забрањено, што потврђује и чл. 23. у тачки г):

„Осим забрана утврђених посебним конвенцијама такође је забрањено:

г) уништавати непријатељску имовину, сем случајева гдје то уништавање и одузимање буде императивно наређивала ратна опасност.“

То значи: једино је допуштено уништавање оних кућа арт. ватром или бомбардовањем у којима се противник утврдио и из којих даје јак отпор. Да би се скршио отпор допуштено је порушити куће артиљеријском и минобацачком ватром или пак бомбардовањем из авиона.

Међутим, италијанске окупационе снаге су другачије поступале против имовине становника, управо супротан је био поступак од цитираних забрана. Нека нам за то послуже примјери:

Високи комесар Пирцио Бироли наредио је 8. августа 1941. године окупационим снагама да: руше куће, врше конфискацију и др. мјере:⁴⁾

„Предмет: репресалије.

Допуњена окупација црногорске територије и разбијање побуњеника, који су данас сведени на безначајне групе у разним зонама, групе распршене у мање групице, дозвољавају да се у операцијама чишћења малог обима и оних полиције у току смањни степен одмазде која се састоји у рушењу грађанских кућа. Стога молим да се испита могућност да се драстична мјера рушења, уколико је то могуће и није у супротности са карактером строге примјене репресалија, замијени конфискацијом.

На овај начин, преносећи на државу право приватне својине, постижу се у ствари практично исти резултати уништења тих добара. Треба такође имати у виду:

да репресалија не погађа увијек праве кривце, нарочито у садашњој ситуацији, јер се исти могу преселити из мјеста боравка у друго мјесто;

да прије или касније треба смјестити породице чије су куће порушене;

да обнављање станова мора, напосљетку, врло вјероватно, извршити италијанска држава.

Примјена конфискације или уништења не може се теоретски дефинисати, али, на основу прописаних критерија, може би-

⁴⁾ Зборник НОР — том III, књига, бр. 4, докуменат 166.

ти утврђена од случаја до случаја од стране команданта најстаријег по чину, који на мјесту врши одмазду.

Стога ова директива има оријентативну вриједност са максималном ширином, чија се примјена може повјерити командантима дивизија према њиховим нахођењима. . .“ (подвукао Е. В.).

Ова наредба која даје широка овлашћења вишим командантима да поступају са приватном имовином према свом нахођењу у конкретним ситуацијама, открива какав су став имали Италијани према имовини наших народа. Из ове наредбе види се следеће:

- да се дозвољава рушење грађанских кућа;
- да се намјесто рушења примијени конфискација и да се на фашистичку Италију преноси право приватне својине;
- признање генерала Пирција Биролија да ипак порушене и уништене куће фашистичка Италија мора „напосљетку“ обновити;
- властито признање високог комесара да рушења, уништавања и конфискација кућа често „непогађа увијек праве кривце“;
- наредба и признаје и оптужује сама себе, то јест да италијанска окупациона власт врши окупацију противно међународном праву. Злочинства признаје издавалац наредбе Пирцио Бироли.

Прије ове наредбе вршено је и уништавање и пљачка приватне имовине. То нам потврђује командант дивизије „Таро“ у својој заповијести од 21. јула 1941. године, у којој поред осталог наређује:⁵⁾

„... 9. Послије сваког чишћења саопштити број заробљених и стријеланих устаника. Поред тога, означити опште податке за лица која се узимају као таоци и врсту заплијењеног оружја и намирница.

Све одузети и оставити становништво без намирница“ (подвукао Е. В.).

Командант 164. јуришне легије црних кошуља наредио је 11. августа 1941. године⁶⁾ потчињеним јединицама:

„Задачи:

- плијенити оружје;
- непосредно уништити устанике који се ухвате са оружјем у руци, било да га и одбаце у тренутку када их изненаде наше трупе;
- уништити сва она лица која у својим становима или у њиховој околини држе сакривено оружје и запалити *им куће*;
- *уништити куће и имања устаничких вођа“* (подвукао Е. В.).

⁵⁾ Зборник НОР — том III, књига 4, докуменат 152.

⁶⁾ Зборник НОР — том III, књига 4, докуменат 170.

Ова злочинства потврђује и „Државна комисија за утврђивање злочина окупатора“, у чијим саопштењима бр. 2 и 3, на страни 32, стоји:

„... нема у Црној Гори и Боки Которској скоро ниједног села које није паљено или бомбардовано, нема скоро ниједног села које није пљачкано...“ И даље на стр. 48 стоји:

„... Војници батаљона мајора Пирција стријељали су 13 грађана, а војници мајора Ђемелија поубијали су мушкарце, жене и дјецу и палили куће...“. Ово злочинство је извршено у Бродареву.

У чланку од 1. октобра 1941. године у „Народној борби“⁷⁾ потврђује се наведени злочин:

„... али, кад се ради о италијанској војсци... њене побједе састоје се од пораза и бјежања. Њена слава је слична њеним побједама. А у Црној Гори се та слава састоји — како сви знамо — у паљевинама, премлаћивању и убијању, у пљачки свега што им шака падне, од преслица и гребена до посљедње прашке брашна и мрса наших сиромашних породица...“ (подвукао Е. В.).

На сектору дивизије „Венеција“ 31. августа 1941. године војска ове дивизије је извршила чишћење зоне Требаљево—Лукачко брдо... Сјеногоште — Ститарка у срезу Колашин а запалили су 32 куће.⁸⁾

Наведени примјери јасно говоре о злочинствима италијанских окупационих снага над приватном имовином у Црној Гори за цијело вријеме окупације.

б) Стављање под секвестар

Одмах по примању дужности цивилног комесара у Црној Гори издата је наредба бр. 1 од 29. априла 1941. године, којом је наређено да се стави под секвестар⁹⁾ следеће:

— све блокиране приватне вриједности;

— сву готовину, обезнице, драгоцјености, марке и све друге вриједности које су припадале бившој Југославији а налазе се на територији бивше Зетске бановине,

Све ове вриједности морале су бити отпремљене на Цетиње код одговарајућег италијанског представника цивилног комесара.

Затим је цивилни комесар наредио 2. маја¹⁰⁾ да се стави под секвестар:

„— сва готовина, поштанске марке, порто-таксе и све друге вриједности Дирекције пошта Зетске бановине...“ и да врши надзор над овим италијански чиновник при Цивилном комесаријату на Цетињу.

Међутим, цијели мјесец мај 1941. године протекао је у вршењу секвестрације над покретном и непокретном имовином и

⁷⁾ Зборник НОР — том III, књига 4, докуменат 18.

⁸⁾ Војноисторијски институт — рег. бр. 1 (1—4, К. 739).

⁹⁾ Војноисторијски институт — рег. бр. 1/1—4, К. 739.

¹⁰⁾ Војноисторијски институт — рег. бр. 1/1—5 К. 739.

над вриједностима на територији Црне Горе¹¹⁾ сљедећих предузећа, банака и установа:

— сва покретна и непокретна имовина солане Улцињ;

— Народна банка, Чиновничка штедионица, Кредитна задруга државних службеника, Трговачка банка, Црногорска банка, Хипотекарна банка — све на Цетињу; Подгоричка банка, Бокелска банка у Котору, Јадранско-подоунавска банка у Котору, Хрватска штедионица у Котору, Никшићка банка, Поштанска штедионица у Подгорици, Српско-албанска банка на Цетињу и друге;

— Паробродарско друштво „Зетска пловидба“ на Цетињу, складиште непрерађеног дувана у Подгорици, Југословенско друштво жигица Д. Д. у Подгорици, Царинарница у Подгорици, два складишта прерађеног и непрерађеног дувана у Бару и др.

Све кредитне установе које су потпале под секвестар стављене су под контролу ванредног комесара и ниједан посао није се могао извршити без одобрења италијанског ванредног комесара.¹²⁾

Поред ових мјера, окупатор је одредио паритет динара у односу на италијанску лиру и албански франак. Тако је одређена вриједност 100 динара за 38 лира, тј. 100:38, а према албанском франку било је 100 динара за 6,08 албанских франака, тј. 100:6,08.¹³⁾ Овај паритет одредио је Мусолини својом наредбом још 21. јуна 1941. године.

Осим тога, италијански окупатор приступио је жигосању југословенских новчаница са роком до 11. јула 1941. године. На тај начин многи имаоци банкнота од 1000 и 500 динара били су оштећени, јер је већину ових банкнота задржао окупатор и није их хтио штампбирати.

Поред ових мјера цивилни комесар регулисао је 31. маја 1941. године и питања из области пореза, разних такса, трошарина и калдрмине и наредио да се и даље плаћају и убирају под надзором италијанских окупационих власти.¹⁴⁾ Исто тако је регулисано и питање монопола дувана, цигарета, соли и шибица. Поред овога, окупатор је регулисао даље функционисање пошта и телеграфа, и такса и услуга. Такође је регулисано питање саобраћаја и одређена ограничења у потрошњи горива итд.

У сва привредна питања ушао је окупатор и регулисао их својим наредбама, као на примјер у области пољопривреде, шумарства и др. Такође је регулисао и питање школства, просвјете и друго.

Како се види, сва питања јавног живота, привреде и др. окупатор је до јулског устанка регулисао и организовао спрово-

¹¹⁾ Војноисторијски институт — рег. бр. 1/1—6, 1/1 — од 19—37 и 1/1—51, 1/1—80, 1/1—109 — кутија 739.

¹²⁾ Војноисторијски институт — рег. бр. 1/1—66—67; 71—72, кутија 739.

¹³⁾ Војноисторијски институт — рег. бр. 6/2, кутија 740.

¹⁴⁾ Војноисторијски институт — рег. бр. 1/1—50, кутија 739.

ђење свих ових мјера, као да је суверени господар ове земље. Ове мјере су силно осиромашиле народ Црне Горе, а окупатор се богатио на рачун нашег народа.

Окупатор је предузимао још строже и драстичније мјере, како према јавним добрима тако и према приватној имовини, за цијело вријеме окупације до коначног свога пораза и капитулације 9. септембра 1943. године.

Довољно је напоменути да је у Црној Гори и Босни уништено и опљачкано преко 90% ситне и око 80% крупне стоке од предратног броја.¹⁵⁾

14. Правна природа предузетих мјера у привреди

Хашки правилник је прилично јасно прецизирао какав треба да је однос окупатора како према приватној тако и према државној имовини. Како смо видјели напријед у члановима 23, 46. и 47, приватна имовина уопште не може бити предмет конфискације, присвајања или пљачке. Не само да је то прецизирано у Хашком правилнику, него је то предвидјела и фашистичка Италија у свом Ратном закону од 1938. године, који је ступио на снагу 10. јуна 1940. године.

Међутим, окупациона власт није се тога придржавала, и у наведеним званичним својим актима супротно је поступала. Наредила је пренос приватне својине на фашистичку Италију, конфискацију, паљења и примјену других облика уништења.

Питање пореза, дажбина и других облика опорезивања регулисано је у чл. 48:

„Ако окупатор прибира на окупираној територији порезе, дажбине и таксе установљене у корист државе, он ће то чинити колико год је то могуће, сходно правилима разрезивања и подјеле која су у важности, а за њега ће проистећи обавеза да се стара о трошковима администрације окупиране територије у оној мјери у којој је законита влада била обавезна“.

У члану 49. регулисано је питање намета:

„Ако поред пореза о којима је ријеч у предњем члану окупатор прибира друге контрибуције у новцу на окупираној територији, то ће моћи бити само за потребе војске или за администрацију те територије.“

Питање реквизиције окупатор може примјенити у изузетним случајевима ради осигурања војсци хране и преноћишта, стоци сламе, сијена и других потреба. Ово је регулисано чл. 52:

„Реквизиција у нагури и услуге могу бити захтијеване од општина и становника само за потребе окупационе војске. Она ће бити у сразмјери с изворима земље и такве природе да не садржи у себи обавезу за становнике да узму учешћа у ратним операцијама против своје отаџбине.“

¹⁵⁾ Према подацима Председништва савезне владе Југославије од 2. августа 1945. године — Др М. Радојковић, Рат и међународно право, издање 1947. године, стр. 100.

Те реквизиције и услуге биће тражене само са дозволом команданта окупираног мјеста.

Давања у природи биће, у највишој могућој мјери, плаћена у готовом новцу, иначе ће она бити констатована признаницама, а плаћање дужних сума биће извршено у најкраћем року.“

Тако предвиђа међународно право, а придржавање наведених обавезних правила од стране окупатора није уопште долазило у обзир у другом свјетском рату.

Познати правни теоретичари слажу се сви у напријед наведеним правима окупатора.

Пол Фошил у својој књизи¹⁶⁾ наводи:

„Окупатор стварном окупацијом не постаје сопственик. Он има просто уживање на овим добрима (Бриселска декларација, чл. 7, и Хашка правила, чл. 55). Може заплијенити плодове и производе само да не би противник повећао своје изворе прихода. Окупатор може узети под закуп пољска добра, пацњаке, винограде итд. Он се може користити зградама домаћинстава ради смјештаја војске итд.“

Луј Ле Фир¹⁷⁾ каже:

„Чл. 919. . . Што се тиче имовине појединаца, начело сувоzemног рата гласи да она мора бити поштована. Она се не смије ни заплијенити ни уништити; наравно, осим ратних операција, ако се на примјер трупе утврде у неком селу, непријатељ ће моћи да бомбардује и да уништи куће иза којих се непријатељ заклања. Изузев овог случаја уништења приватне имовине у непосредном војничком интересу, могу бити само двије изузетне повреде приватне својине, реквизиције и контрибуције; штавише, овај други изузетак није извјестан.“

И наши познати правници¹⁸⁾ стоје на исто становишту као и напријед наведена мишљења и правила прописана Хашким правилником.

Из напријед наведеног окупатор приватном имовином не може располагати као сопственик, него једино може предузимати извјесне мјере, и то у изузетним приликама, ради издржавања својих трупа, али уз накнаду одговарајуће вриједности одузетих добара.

У погледу државне имовине ствари стоје другачије.

По чл. 53. Хашког правилника предвиђено је:

„Војска која окупира неко земљиште моћи ће да одузме само потребан готов новац, имовину и вриједности које припадају држави, као њена својина, слагалишта оружја, превозна средства, слагалишта и намирнице и уопште сву покретну државну имовину, која је такве природе да служи ратним дјевствима.“

¹⁶⁾ Међународно јавно право, том II, чл. 1181.

¹⁷⁾ Међународно јавно право.

¹⁸⁾ Др М. Бартош, др М. Радојковић, др Андраши и др.

У погледу непокретне имовине окупатор има право обичног уживања, што је потврђено и чл. 55:

„Држава-окупатор сматра се само као администратор и плододуживалац јавних грађевина, непокретности, шума и пољопривредних добара који припадају непријатељској држави и који се налазе на окупираном земљишту. Они треба да сачињавају главницу тој сопствености и да њима управља саобразно правилима о праву плододуживаоца“.

На овим добрима окупатор мора да се стара као добар домаћин и да сачува па и унаприједи затечено стање. Ако погорша добра и упропасти их, мора по закључењу мира надокнадити причинене штете и сав упропашћени природни и вјештачки прираштај, тј. не само да доведе у пређашње затечено стање него да надокнади и изгубљену штету насталу за цијело вријеме окупације.

Сва остала добра која нијесу државна сопственост, као што су: општинска добра, добра вјерских установа, наклада, задужбина, корпорација и сл., не могу бити присвојена нити конфискована.

„Свако одузимање, уништење или намјерно укидање сличних установа, историјских споменика, умјетничких и научних дјела забрањено је и има да буде кажњено.“ (чл. 56).

Изузетак чине средства везе и транспорта предвиђени чл. 53, став два Хашког правилника:

„Сва средства подешена на земљи, на мору и у ваздуху за пренос вијести, за превоз лица и ствари, ван случајева који су регулисани поморским правом, слагалишта оружја и уопште све врсте муниције, могу се одузети, па ма припадале и приватним лицима, али се имају повратити и накнаде регулисати по наступу мира.“

Како се види из предњег, окупатор има право уживања државних добара и у начелу мора то вршити под истим условима као и држава сопственик; он, у шумама на примјер, може да врши само редовну сјечу, а не да их потпуно оголи, иначе држава-сопственик по завршетку рата има право на одштету у новцу или у натури.¹⁹⁾ И даље се наводи у чл. 925:

„У погледу покретности окупатор има да поштује музејске збирке, књиге у библиотекама итд. на основу примјене начела да се рат мора ограничити на оно што је нужно; а има права да присвоји сав ратни материјал, муницију и храну. Он може да заплијени и имовину из јавних благајни, али не, наравно, и новац који припада појединцима, онај на примјер који је дат на чување приватним банкама и штедионицама.“

Како видимо, наведена правила и цитати правника, као и мишљења других правника која нијесу овдје цитирана, истовјелна су и међу њима нема размимоилажења у вези са предњом анализом. Свих тих правила, како смо до сада видјели, окупатор

¹⁹⁾ Чл. 924, Међународно јавно право — Луј Ле Фир.

се није придржавао нити примјењивао ни најелементарнија правила окупације, већ се понашао као најбруталнији варвар.

Међутим, за цијело вријеме рата највећи дио територије Црне Горе био је под контролом и влашћу Народноослободилачке војске и народних одбора, те окупација није ни постојала, а то значи да окупатор није имао на тој територији никаквих права која произлазе из Status occupatae bellicae: „Све мјере и репресалије које је предузимао на овој територији повремено у супротности су са правилима окупације.“

Ови злочини које је окупатор вршио оквалификовани су као „ратни злочини“. У члану 6. Статута међународног војног суда квалификација ових злочина састоји се из пљачкања јавне или приватне имовине. За ова дјела одговорни су: вође, организатори, подстрекачи и саучесници, тј. сви они који су непосредно или посредно били извршиоци наведених злочина, јер је „постојало у ствари систематско пљачкање јавне или приватне имовине“, што је злочин по члану 6, б) (Статута.“²⁰)

15. Издајници — четници и други помагачи окупатора

У спровођењу ефикасније окупације Црне Горе, поред италијанских снага, формиране су и четничке јединице, које су имале пуну подршку окупатора. Командант четничких снага у Југославији, Дража Михајловић,²¹) издао је Упутство 20. децембра 1941. године²²) за организовање четничких јединица у Црној Гори, гдје стоји:

„Наша се држава још увек налази у рату са вековним нашим непријатељима Немцима и Италијанима... У тој гигантској борби нисмо сами, већ су уз нас велике силе и савезнице Америка, Енглеска, Русија, Кина и све остале демократске државе...“

Циљеви наших одреда јесу:

1. Борба за слободу целога народа под скиптром Његова Величанства Петра II.

2. Створити велику Југославију и у њој велику Србију, етнички чисту у границама Србије, Црне Горе, Босне, Херцеговине, Срема, Баната и Бачке.

3. Борба за укључивање у наш државни живот још неослобођених словеначких територија под Италијанима и Немцима — Трста, Горице, Истре, Ксрушке, као и Бугарске и Северне Албаније са Скадром.

4. Чишћење државне територије од свих народних мањина и ненационалних елемената.

5. Створити непосредне заједничке границе између Србије и Црне Горе, као и између Србије и Словеначке, чишћењем

²⁰) „Нирнбершка пресуда“, издање 1948. страна 107.

²¹) Осуђен на смрт као ратни злочинац од војног суда у Београду 1945/46. године.

²²) Зборник НОР — том III, књига 4, док. 185, док. бр. 3 — Држ. ком. — Документи о издајству Драже Михајловића, књига 1.

Санџака од муслиманског живља и Босне од хрватског и муслиманског живља.

6. Казнити све усташе и муслимане који су у трагичним данима немилосрдно уништавали наш народ.

7. Казнити све оне који су криви за нашу априлску катастрофу.

8. У крајевима очишћеним од народних мањина и ненационалних елемената извршити насељавање Црногораца. У обзир долазе сиромашне, исправне и поштене породице.

9. Сваком приликом нападати, убијати и саботирати све окупаторске тежње с паролом „Смрт окупатору“...

Са комунистима партизанима не сме бити никакве сарадње јер се они боре против династије а за остварење социјалне револуције, што никад сме бити наш циљ, јер смо ми једино и искључиво борци за краља, отаџбину и слободу народа...

Употреба четничких одреда у Црној Гори у даном моменту:

1. Једним делом снага дејствовати на долини Лима правцем Бијело Поље—Сјеница, са задатком да се очисти Пештер од муслиманског и арнаутског живља. Ове снаге морају тесно сарађивати са одредом Таворским и Горским.

2. Делом снага дејствовати правцем преко Чагора ка Метохији са задатком да се на том правцу очисти територија од Арнаута као и да се пресретну они који ће бити прогоњени из Пештера и Санџака. Ове снаге морају сарађивати са снагом под 1. и одредом копаоничким.

3. Делом снаге из области Никшића дејствовати правцем јужно ка *Дубровнику* са задатком да се ови ослободе.

Ове снаге морају сарађивати са *левом Дангићевом колоном која ће дејствовати преко Мостара.*

4. Делом снага дејствовати ка југу у циљу заузимања Скадра те за случај обезбедити Црну Гору од упада арнаутских елемената из Албаније...“

Овај програм четника који су се називали и националистима нигдје не говори о борби против окупатора — Немачке и Италије, него као главни задатак наводи:

— истребљење муслимана, за који циљ су и планиране „кољашке операције“;

— истребљење „народних мањина и ненационалних елемената“;

— стварање „етнички чисте Велике Србије“ у „Великој Југославији“;

— борбу до потпуног уништења партизана.

Овакав програм четничке организације остваривао се по извршеној окупацији до потпуног њиховог слома од стране снага НОВ и партизанских одреда Југославије.

Какву су четници хтели државу нека нам послужи „Записник“ и „Резолуција“ са четничке конференције одржане у

Шаховићима у Црној Гори од 30. новембра до 2. децембра 1942. године,²³⁾ у којој се наводи:

1. „Револуција — III Устанак под генералом Михајловићем“ има да донесе „четничку диктатуру у Монархији“, „диктатуру четничке организације“;
2. Да се оваква држава освајачки прошири и обухвати пола Албаније, читаву Бугарску, пола Маџарске, коју треба са Чешком поделити, Румунију до петролејских извора итд.
3. Да четници изврше чишћење не само „националних мањина“ већ и „међу Србима и Хрватима“.
4. Да банкарство, индустрија и трговина пређу у својину државе, која ће бити у рукама четника.
5. Просвета да се етатизира, деца одузму од родитеља и предају државним интернатима.
6. Да се црква етатизује, а свештеници да постану државни чиновници.
7. Судије да имају сталност и независност, али морају бити из четничких редова.
8. Жандармерију образују само они који долазе из четничких одреда;
9. Државни чиновник не може да буде нико ко није учествовао у четничким редовима, а све је чиновник од жандарма до председника владе, и никакве приватне праксе не може бити — и лекари и адвокати могу бити само државни чиновници.
10. „Штампа је слободна у оквиру четничке идеологије“.
11. „Остатке партизана уништити, као и мањине“, а затим развити пропаганду и за њу створити „Министарство да изведе националну револуцију“; штампом разбијати уверење „да су партизани јаки“, „да ће доћи партизани“, разбијати „зебњу, сумњу народа да се не уведе у авантуру“.
12. „Да четничка организација остане под оружјем ради остварења свог програма“, а да се „на дан ослобођења врата затворе за упис нових чланова“.

Остварење четничке државе није извршено захваљујући борби народа Југославије под руководством Комунистичке партије Југославије на челу са другом Титом. Четници су имали намеру да створе јаку „четничку државу“ која би захватила највећи дио Балкана, и то клањем мирног становништва, а не борбом против окупатора. Напротив, с окупатором су пактирала и једина им је борба била против партизана и мирног становништва у циљу реализације њиховог програма.

Шестог марта 1942. године „сачињен је“ споразум између главне команде италијанских трупа у Црној Гори и команданта четничких снага Црне Горе, у којем стоји:²⁴⁾

²³⁾ Документи о издајству Драже Михаиловића — књига I, стр. 14, издање 1945 године. Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача.

²⁴⁾ Зборник НОР — том III, књига 4, док. 201.

„Команда италијанских трупа у Црној Гори, по овлашћењу Његове Екеселенције Гувернера, примивши к знању изјаву и одлуку Главног одбора црногорских националиста из Подгорице и долине Зете, за бескомпромисну борбу против комуниста и комунизма у Црној Гори, са своје стране обавезује се:

1. Да поведе бескомпромисну борбу у сарадњи са црногорским националистима против комунизма. Да вођа црногорских националиста из Подгорице и долине Зете, лично или преко делегираних особа, буде у сталном контакту са главном командом италијанских трупа у Црној Гори, у циљу извођења заједничке акције.

2. Да даде помоћ у оружју, муницији, намирницама, обући и одјећи, све у количинама које ће бити споразумно утврђене.

3. Да својим трупама и средствима учествује у акцији са националистичким одредима из Подгорице и долине Зете, а по споразуму са командантом црногорских националистичких одреда;

4. Италијанске трупе одржаваће ред и поредак у варошима, а по селима овај задатак оставља се црногорским националистима. Што се тиче сигурности комунистичких артерија, споразумно ће подијелити задатке.

Уз узајамно поштовање, појверење и лојалност стриктно ће-мо се придржавати примљених обавеза.“

Четници се нијесу бавили питањем борбе против окупатора, него су с њима сарађивали, што се види из низа докумената. Њима је главна и једина борба била против „комуниста-партизана“, а тиме су много помагали окупатору. Према томе они су били на страни окупатора, с њим сарађивали, а борили су се у другом свјетском рату на страни сила Осовине, а против демократских снага и антихитлеровске коалиције. Зато су и проглашени ратним злочинцима и суђено им је, како за вријеме рата тако и после рата, од стране народних судова нове Југославије.

Да би прикивали своје право лице, пред народима у земљи и ван земље називали су се и националистима, националном или народноослободилачком војском и сл. и себи су у прво вријеме приписивали успјехе које је постизала Народноослободилачка војска и партизански одреди. Ово им је у почетку полазило за руком код земаља ван наше државе, али само за кратко вријеме, док се нијесу потпуно декларисали.

У Црној Гори и у цијелој Југославији много су допринијели окупатору у борби против партизана. Они су организовали и своју цивилну власт напореда са окупационом влашћу. Издавали су наређења за убијање заробљених партизана и симпатизера, па је у овом погледу предсједник Главног четничког одбора за Црну

Гору, бивши генрал југословенске војске Блажо М. Ђукановић, издао и Уредбу Пов. бр. 154 од 7. децембра 1942. године.²⁵⁾

Ова Уредба, коју је издао „Главни национални одбор“, како се назвао Главни четнички одбор, односи се на партизане и припаднике народноослободилачког покрета. Она се нимало не разликује од уредби и других наређења издатих од италијанских окупационих власти.

Четнички војвода Павле Ђуришић издао је проглас на Никољдан 19. децембра 1942. године²⁶⁾ у којем позива „Србе на окуп“ против партизана и њихових симпатизера. У овом прогласу позива све „Србе“ под оружје и каже да је „партизански фронт потпуно разбијен и уништен“. У прогласу ниједје не спомиње

²⁵⁾ Зборник НОР — том III, књига 4, докуменат бр. 230. — У тој Уредби, поред осталог, стоји:

„Уредба о одметницима и њиховим јатацима.

Члан 1.

Свако лице које се одметне од домаће националне власти, у циљу хајдуковања или пропагирања комунизма, анархизма и уопште против националног дјеловања, сматра се за одметника.

Као таква сматрају се и она лица која су се већ одметнула од домаће националне власти из било којих разлога, а које се до дана ступања на снагу ове Уредбе не пријави домаћим националним властима.

Члан 2.

Свако лице које прикрива одметнике или га помаже материјално или у ма ком виду његове разорне акције, или учини ма шта што би утицало да одметник не буде ухваћен или убијен, сматра се његовим јатаком.

Члан 3.

Свако је овлашћен одметника убити, а у случају хватања предати га најближој националној жандармеријској или војној власти.

Члан 4.

Одметник и његов јатак за само одметништво или јатаковање, без обзира да ли су извршили и које друго кривично дјело, казниће се смрћу или робијом...

Члан 5.

Ако у прикривању или помагању одметника учествују више од 10 лица или цијела једна административна јединица као село, општина итд., онда ће се у то мјесто изаслати војне јединице националног покрета које ће у том мјесту остати на трошак одметника и јатака, ако су и ови из тога мјеста, све док се одметници не похватају или поубијају или им се изгуби траг из тога мјеста, односно административне јединице са ухваћеним одметницима и њиховим јатацима поступиће се по одредбама чл. 4 ове Уредбе.

Члан 6.

Ко зна да се у једном мјесту налази одметник или зна за његове јатаке па то не пријави одмах, тј. у најкраћем могућем времену најближој жандармеријској власти, команди националне војске или тужиоштву при суду за заштиту народа, казниће се робијом...“

²⁶⁾ Зборник НОР — том III, књига 4, докуменат бр. 233.

Црногорце него их идентификује са Србима. Стара парола, која признаје само српску нацију! Сличан је проглас издало и вођство федералиста на Лучиндан 31. октобра 1941. године у којем се помаже гувернеру Црне Горе да држи лакше у покорности црногорски народ.

Секула Дрљевић, један од вођа федералиста, одржао је говор преко Радио-Цетиња, на дан 30. августа 1941 године,²⁷⁾ у којем позива Црногорце који се налазе у народноослободилачким одредима да се предају италијанској власти и поред осталог „мудро“ вели:

„... Да се нестанак Југославије претвори у општу радост црногорског народа, заслуга је славне и побједоносне италијанске војске и генијалног Дучеа. Када је италијанска војска ступила на црногорско земљиште, њена прва ријеч била је: ЖИВЕЛА СЛОБОДНА ЦРНА ГОРА! С позивом на тај поклич Црногорски сабор је на прошли Петровдан прогласио успоставу независне црногорске државе.

Од свога уласка у Црну Гору па до Петровдана италијанска војска доказала је, не ријечима него дјелима, да црногорски народ сматра не само пријатељским него братским народом. У историји ратова никада ниједна војска није се тако понашала на окупираној територији. На Петровдан славила је заједно са црногорским народом успоставу црногорске државе...“ И тако редом нижу се прогласи, говори, уредбе, наређења и пресуде, покољи, стријељања поштених родољуба и правих бораца црногорског народа од стране разних боја издајника и помагача окупатора.

Тако је командир Никшићке жандармеријске чете издао наредбу 26. јуна 1942. године²⁸⁾ у којој поред осталог наређује:

„... 5. Ако се неко ухвати и позитивно се утврди да је носио храну комунистима, прикривао их или у ма чему помагао, СТРИЈЕЉАТИ ГА ОДМАХ НА ЛИЦУ МЈЕСТА...“

У хотелу „Америка“ у Никшићу 26. јуна 1942. године, симпатизер НОП-а Лујо Давичо, као келнер, бацио је ручну бомбу на 32 италијанска официра, од које су двојица погинула а неколико је рањено. Као репресалија за ово наредила је војна команда у Никшићу²⁹⁾ тзв. „националној команди“ сљедеће:

„Као репресалија због атентата извршеног јуче над италијанским официрима, наређено је стријељање 20 комуниста, од којих 17 који се налазе у националистичком затвору.

Моли се да се 17 заробљеника, о којима је горе ријеч, предају у 11,30 часова Команди краљевских карабињера“.

На ово је главна четничка команда наредила суду у Никшићу:

²⁷⁾ Зборник НОР — том III, књига 4, докуменат бр. 172.

²⁸⁾ Зборник НОР — том III књига 4, докуменат бр. 213.

²⁹⁾ Зборник НОР — том III, књига 4, докуменат бр. 214.

„У вези предњег наређења предајте на расположење Команди краљевских карабињера у Никшићу 15 најопаснијих комуниста који се налазе у Вашем затвору“.

Напокон, као круна успјеха на „бојном пољу“ у борби против партизана, потписан је генерални „Споразум“ између гувернера Црне Горе арм. генерала Пирција Биролија и Главног четничког одбора на челу са генералом Блажом Ђукановићем, 24. јула 1942. године, о заједничкој борби против комунизма и формирању „Летећих одреда“,³⁰⁾ у којем поред осталог стоји:

„1. Његова Екселенција Гувернер Црне Горе прима преузету обавезу спрема италијанских власти од стране црногорских националиста, заступаних од потписника овог споразума, а који изјављују, уз часно обећање и лојално осјећање спрема Италијана, следеће:

а) наставити и до краја повести бескомпромисну борбу против комунизма и комуниста у Црној Гори;

б) сарађивати на повраћању реда, мира и јавне сигурности у земљи;

ц) потпомагати привредни препород Црне Горе...

2. Црногорски националисти изричу Њ. Е. Гувернеру бескрајну захвалност према свима италијанским властима у Црној Гори за помоћ коју су до сада указале црногорском народу...

3. Њ. Е. Гувернер примајући изјаву тих осјећања изјављује своје задовољство за борбу коју су црногорски националисти до сада предузели и повели уз бок са италијанским војницима...

5. Ради доброг завршетка срећно отпочете акције против комуниста и да би се спријечио било какав њихов повратак, установиће се у Црној Гори формације добровољаца зване „Летећи одреди“, састављене од одабраних и опробаних црногорских националиста.

Ове формације (или „Летећи одреди“) утврђују се у броју од три и оперисаће на територијама следећих срезова:

а) формације кап. Ђуришића у срезovima: Бијело Поље, Колашин, Беране, Андријевица, Шавник;

б) формације пуковника Станишића у срезovima: Никшић, Даниловград, Подгорица...

ц) формације генерала Поповића у срезovima: Цетиње и Бар...

Свака ће формација имати снагу од 1.500 људи...

д) Горе назначена три команданта са одобрењем Њ. Е. Гувернера имају као свога старјешину генерала Блажа Ђукановића, који ће бити у директном и тијесном контакту са Њ. Е. Гувернером и са Екселенцијом Командантом Трупа.

6. Генерал Ђукановић и команданти горњих формација моћи ће предлагати акције или Његовој Екселенцији Гувернеру или Команданту Трупа или командантима дивизија...

³⁰⁾ Зборник НОР — том III, књига 4, докуменат бр. 219.

Генерал Ђукановић као и команданти горњих формација обавезују се да ће дати своју сарадњу сваки пут кад буде тражена од његове Екселенције Гувернера, од Команданта Трупа или команданта дивизија, увијек у оквиру борбе против комуниста. . .

Заједничким споразумом утврдиће се плате добровољаца, њихових старјешина, исхрана, наоружање, као и помоћ која ће се давати породицама ових добровољаца. . .

10. Одбор националиста Црне Горе предлагаће Њ. Екс. Гувернеру ради постављања лица која треба именовати или потврдити на плоожајима среских начелника, предсједника општина, сеоских старјешина. . .

11. Покрет националиста Црне Горе. . . искључује категорички да има циљева политичких, тежећи само да својим дјелом припомогне разарању и уништењу комунизма. . .

Ето то је било потребно изнијети да би се доказала сва закулисна борба четника, федералиста и других и њихова непосредна сарадња са окупатором, Једини циљ борбе је био уништење комунизма и партизана, а не борба против окупатора.

Како видимо, сви издајници су се присно везали за окупатора и радили су по његовим наређењима, да би се остварила четничка-националистичка управа над црногорским и свим народима Југославије.

Свакако да је овакав поступак у супротности са међународним правом и према Статуту оквалификован као ратни злочин.

16. Однос НОБ-а према окупатору и међународно право

Борци Народноослободилачке војске придржавали су се правила и обичаја у међународном праву и показивали пуну хуманост према заробљеницима. По цијену живота партизани су свим средствима чували, штитили и помагали становништво и дијелили с њим и добро и зло.

За освјетљавање ових чињеница нека нам послуже примјери на основу сачуваних докумената.

Још у јулском народном устанку заробљено је преко 3.000 италијанских војника, подофицира и официра,³¹⁾ који нијесу били стријељани него су углавном враћени у своје команде или су размијењени са затвореним црногорским родољубима и присталицама НО покрета.

У Саопштењу Главног штаба партизанских одреда за Црну Гору и Боку³¹⁾ од 26. октобра 1941. године поред осталог стоји:

„. . . у току борби које су се одвијале на том терену убијено је и рањено око 150 непријатељских војника, а заробљено 64 војника, официра и подофицира. Наређено је да се са заробљеницима човјечно поступа, како то доликује нашој ослободилачкој војсци и нашем народу. . .

³¹⁾ Зборник НОР — том III, књига I, докуменат бр. 2 и 6.

... Штаб је још овај пут наредио да се пусте на слободу 44 заробљена војника, а официре, подофицире, карабињере и шофере (укупно 20) задржао за размјену са нашим похапшеним и интернираним. По ослобођеним војницима штаб је 20 ов. мј. упутио италијанској команди писмо са захтјевом:

1. да се обуставе паљевине, пљачка и интернирање невиног становништва;

2. да се врате интернирани, иначе убудуће неће бити ни рањених ни заробљених непријатеља, него ће се стријељати сви;

3. да заробљене Италијане размјени са 20 Црногораца који су најмање три мјесеца у затвору и који нијесу тамо поклекли и продали се непријатељу...“

Познати петоколонаш и издајник Петар Пламенац одговорио је на постављене услове од три тачке поред осталог:

„... гувернер Црне Горе г. генерал Пирцио Бироли ме је позвао и замолио... да се са Вашим старјешинама састанем и са њима говорим. Ја сам истовремено носилац одговора господина генерала Пирција Биролија на Ваше писмо од 20. октобра 1941. г...“

... Генерал ме је молио да дођу са нама четворицом још два италијанска официра без оружана пратње, који би такође хтјели са Вашим вођама да говоре...“

Састанак је одржан у 10 сати прије подне 26. октобра 1941. године, код гроба јунака Прље у селу Мартинићима.

На овом састанку били су присутни од стране италијанске команде: два виша италијанска официра, затим петоколонаш Пламенац, Ђурашковић и Вукасновић, а од стране партизана били су: Блажо Јовановић, Пеко Дапчевић и Ђуро Чагоровић.

У току преговарања италијански официри су се колебали у свему, а наведени петоколонаш су боље бранили интересе окупатора него италијански официри. На овом састанку су италијански официри тражили:

1. да се положи оружје на чување кметовима;

2. да се партизани врате кућама и да ће само вође и они који су убијали Италијане бити суђени;

3. да ће, ако се захтјеви одбију, за сваког стријељаног Италијана стријељати 100 Црногораца.

Прва два захтјева су одбијена, а на трећи захтјев је одговорено: да партизани не траже милости за себе, али да ће за сваког невино убијеног Црногорца убити 10 италијана. Поред тога делегати НО борбе поставили су захтјев:

1. да се за 20 заробљених размјени 20 затворених Црногораца. За ово је споразумно остављен рок од 5 дана;

2. да се у року од 5 дана пусте сви интернирани и похапшени, и тек тада да може доћи до новог контакта, с тим да се непријатељства не обустављају.

Међутим, представници окупатора су тражили тродневно примирје, али делегати НОБ-а нијесу на ово пристали.

Поред овако хуманог поступка имамо још примјера који ће освијетлити поступак партизана. Врховна команда италијанске војске шаље телеграм 10. августа 1941. године Министарству иностраних послова у Рим,³²⁾ у којем обавјештава:

„Ситуација у Црној Гори и Котору до 12 сати 10. августа. Дивизија „Мессина“ у току чишћења стријељала је три устаника за које је утврђено да су вође и пропагатори устанка.

Из Берана је стигло у Андријевицу 573 заробљеника (односи се на италијанске војнике).

У Беранама је остало што рањених што обољелих 31 војно лице. У зони Андријевице досад је прикупљено 240 пушака и стријељано 5 устаника...

Дивизија »Puglia« врши постепено распуштање албанских банди.

Док окупатор стријеља партизане, дотле партизани гуштају заробљене италијанске војнике. О овоме је обавијештена фашистичка влада у Риму.

Главни штаб НОП одреда за Црну Гору и Боку издао је наређење 5. фебруара 1942. године³³⁾ штабу Ловћенског партизанског одреда:

„Молимо Вас да убудуће када вршите заробљавање у групама, само официре спроводите овамо, а обичне војнике задржавајте тамо или их пуштајте. Ово је потребно ради тога што се број заробљеника повећава из дана у дан, па је тешко о њима водити рачуна...“

Италијанска команда мјеста у Цетињу извјестила је 1. марта 1942. године да је извршена размјена интернираних грађана за италијанске заробљенике³⁴⁾ и наводи:

„Данас 1. марта 1942, у 15 часова, стигла су у Цетиње 32 наша војника (италијанска, прим. Е. В.). Стога Вам се у замјену упућују 32 Ваша грађанина.

Остала четворица које сте назначили у Вашем списку, пошто нијесу на вријеме стигла, замијењена су, на захтев Мијовић Павла и Лекић Николе, следећим затвореницима: Богдановић Божом, Поповић Љубом, Бошковић Божом, Ивановић Јеленом.

У следећем извјештају даћете нам вијести о нашим официрима и војницима које сте заробили на Језеру код Ријеке, на броду „Скендербег“.

За вријеме пете непријатељске офанзиве на снаге НОВ и ПОЈ, италијанске јединице претрпјеле су тежак пораз на Јаворку, сјеверно од Никшића. Том приликом заробљено је око 500 италијанских војника, те је 3. маја 1943. године³⁵⁾ Команда

³²⁾ Зборник НОР — том III, књига 4, док. 169.

³³⁾ Зборник НОР — том III, књига 4, док. бр. 32.

³⁴⁾ Зборник НОР — том III, књига 4, док. бр. 147.

³⁵⁾ Зборник НОР — том III, књига 5, докуменат бр. 11.

главног штаба НОВ и ПО за Црну Гору и Боку писала италијанској команди у Никшићу, поред осталог, слjedeће:

„...И поред злочина који сте ви направили у Црној Гори, ми ћемо према заробљеницима поступити по међународном праву, а убудуће ћемо и вас натјерати да поштујете међународно ратно право у односу на нас као једну од савезничких зараћених војски. Заробљеници су пребачени у наш заробљенички логор. Ми од вас тражимо:

1. Да одмах упутите храну за 10 дана за заробљене војнике који се налазе у нашем заробљеничком логору, јер ни ми ни наш народ нећемо хранити окупаторску војску, те ћете за њихову смрт услед глади бити одговорни ви пред италијанским народом.

2. Да упутите два преговарача у Шавник у циљу размјене свих заробљеника са интернираним Црногорцима, који се налазе у вашим логорима и затворима... Ваши преговарачи носиће жуте барјачиће, а наша патрола која ће их сачекати црвене барјачиће...“

Ових неколико примјера показују да су се НОВ и ПО у почетку устанка, па до краја рата, придржавали правила међународног права и поступали у духу ратног права, тј. спроводили су у дјело правила која су постављена као императив пред цивилизовани свијет. Ова је примјена вршена једнострано, јер се окупационе снаге не нијесу хтјеле придржавале и поступале су супротно правилима ратног права.

Поред тога, наведени документи нам откривају да је италијански окупатор рачунао на снаге НО борбе и преговарао је, шаљући своје парламентарне, примио и постављао услове. Ово потврђује да је италијанска окупациона власт била присиљена да преговара са снагама НОБ-а.

Но и поред тога што су снаге НОВ и ПО дјеловале по ратном праву, придржавале се свих правила тога права и поступале хумано према заробљеницима, италијански окупатор се тога није придржавао и примјењивао је варварски поступак како према партизанима и симпатизерима НОП, тако и према незаштићеном становништву.

8. новембра 1941. године Врховни штаб НОП одреда Југославије издао је наређење, које је потписао Тито, о поступку према ратним заробљеницима, те између осталог наређује свим штабовима, политичким комесарима и борцима народноослободилачких партизанских одреда Југославије слjedeће:³⁶⁾

„У вези са посљедњим догађајима у којима су војно-четнички одреди иступили са оружаним снагама против партизанских одреда — догађају се многобројне појаве звјерског мучења, пребијања и убијања наших партизана и курира са стране разних окорјелих злочинаца који се налазе у тим војно-четничким одредима, те упућујемо слjedeће наређење свим нашим одредима:

³⁶⁾ Зборник НОР — том I, књига 2, док. 64, стр. 223 — 224.

1. Под пријетњом казне смрти забрањује се одговарати на те злочине сличним протумјерама које нијесу дозвољене у партизанским редовима:

а) малтретирање, пребијање или било какво испољавање личне мржње према заробљеницима који падају у наше руке;

б) апсолутно је недозвољено малтретирање или злостављање становништва на оним подручјима гдје се воде борбе, иако оно није наклоњено нама.

2. *Заробљени непријатељски официри и војници имају се стражарно спроводити најближим нашим партизанским командама, које ће онда саме предузети истрагу против појединаца из редова заробљеника за које се непобитно докаже да су вршили било каква звјерства или насиља.*

3. Наши штабови и војне партизанске јединице на терену морају на лицу места испитати сваки конкретни случај злостављања наших људи или сељака са стране четника, све то записнички утврдити и по свједоцима потписати и онда доставити Главном или Врховном штабу.

Наше војне партизанске јединце дужне су више од свих строго да поштују ратничка правила и високо држати неокаљану заставу наших херојских партизанских одреда Југославије.“ (подвукао Е. В.).

Строго придржавање принципа међународног ратног права од стране свих бораца и старјешина народнослободилачке борбе било је спровођено кроз цијело вријеме рата од 1941 — 1945. Из сваког борца НОБ-а зрачила је хуманост, људско осјећање према свакоме. Он није био осветник нити мучитељ чак ни према онима који су му кров запалили и најближе побили. Наши борци васпитавали су се кроз тешку борбу у социјалистичком моралу и човјечности и примјењивали га у рату и према својим крвним непријатељима. Наређење нашег врховног команданта друта Тита још од 1941. године то најбоље документује.

17. *Однос окупатора према заробљенима и болеснима и одговорност по међународном праву*

Какав је варварски поступак предузимао италијански окупатор према заробљеним и болесним партизанима, поред до сада изложеног, види се и из италијанског извјештаја у телеграму бр. 5633/Оп од 19. јуна 1943. године који је упутио командант италијанског VI АК³⁷) Команди друге италијанске армије, а у којем поред осталог стоји:

„Сектор Тауриненсе“. У току је сакупљање 4. алпијског пука у зони Крањског поље (Жабљак ЗТ—АВ) у циљу чишћења зоне између Њехотине и Таре.

3) 11. алпијски пук наставља чишћења пролаза Таре са циљем да спријечи груписе партизана које су још на лијевој страни ријеке да избјегну акцију чишћења дивизије »Ferrara«.

³⁷) Зборник НОР — том III, књига 5, док. бр. 216.

Убијено је 5 наоружаних партизана и ухваћено 8 сумњивих. Нађено је много партизанских лешева и уништено слагалиште хране и материјала у рупчаги, које је било немогуће пренијети.

Прихваћена два војника дивизије »Venezia« побјегла из ропства.

Сектор »Ferrara«. Наставља чишћење зоне између Пиве и Таре.

У разним сукобима са партизанским групицама у данима 16. и 17. убијено је 21. наоружано лице, а 33 ухваћено, међу којима и један политички комесар, и стријељани су на лицу мјеста. Ухапшено 156 сумњивих...

Ослобођен један официр, бивши партизански заробљеник.⁸⁶

Међутим, у телеграму истог италијанског корпуса од 16. јуна 1943. године⁸⁶) поред осталог стоји:

„... Сектор »Ferrara« наставља са чишћењем зоне која се налази између Пиве, Таре и Дурмитора, натјерујући дијелове и на лијеву обалу Пиве. Ослобођени су других 228. војника, бивших партизанских заробљеника. 47. пјешадијски пук, чистећи зону између к. 478 (ВУ—АТ) и Јеринића (ЗИ—АТ), наишао је на лешеве 8 наших официра. Заробљено 9 наоружаних лица која су стријељана на лицу мјеста. Други наши заробљени официри које су ослободиле њемачке јединице изгледа да су упућени у VI арм. корпус...“ (подвукао Е. В.).

Ови документи, који су издати од стране окупационих снага, илуструју поступак према партизанима. Италијанске снаге, као и њемачке, вршиле су стријељања заробљеника — болесних и рањених партизана, а и сваког сељака на којег су наишле стријељале су. Овакав поступак у петој офанзиви достигао је врхунац варварства од стране окупатора према заробљеним партизанима и уопште према нашем народу.

Међутим, међународно ратно право садржи низ прописа какав треба да је поступак према ратним заробљеницима, рањенима и болеснима:

У Хашком правилнику од 1907. године, у чл. 4, стоји:

„Ратни су заробљеници подвласни непријатељској власти а не и лицима и трупама које су их заробиле.

Са њима се има човјечно поступати...“

А шта су радили окупатори са заробљеним партизанима?

Одговор нам дају горњи примјери: варварски су их убијали.

Међутим, партизани и НО војска поступали су тачно према наведеном члану, а то нам потврђује и окупатор, јер заробљени италијански војници, подофицири и официри у партизанском заробљеништву не само да су остали у животу него су и његовани у нашим болницама и добро храњени иако није било магацина.

⁸⁶) Зборник НОР — том III, књига 5, док. бр. 213.

Према нашим рањеницима и болеснима окупатор је такође поступио противно међународном праву. У Женевској конвенцији од 22. августа 1864. године стоји:

„Никаква се непријатељства не могу вршити против болница (члан 2).

Свака се војска мора понашати подједнако према рањеницима који су у њеним рукама, без обзира на то којој војсци они припадају“ (члан 6).

У Конвенцији од 1929. године у општем начелу речено је да су: рањеници и болесници, који падну у руке другој зараћеној страни, ратни заробљеници, и на њих ће се примијенити општа начела међународног права која се односе на заробљенике (члан 2).

Наведени третман према заробљенима, болеснима и рањенима детаљно регулишу Конвенције од 1949. године, које су донесене на основу праксе у другом свјетском рату.

У Конвенцији од 1949. године о поступању са ратним заробљеницима стоји:

„Рањеници и болесници биће прихваћени и његовани“ (члан 3, тач. 2). Даље стоји:

„Ратни заробљеници су у власти непријатељске силе, али не у власти појединих лица или војних јединица које су их заробиле. Независно од личних одговорности које могу постојати, сила која их држи одговорна је за поступање које се на њих примјењује... (члан 12).

У члану 13. регулише се поступак према ратним заробљеницима:

„С ратним заробљеницима се мора у свако доба поступати човјечно. Сваки чин или недозвољено пропуштање од стране силе која их држи а која проузрокује смрт или доводи у озбиљну опасност здравље ратног заробљеника који се налази у њеној власти забрањен је и биће сматран озбиљним нарушењем ове Конвенције...“

Ратни заробљеници се исто тако морају у свако доба заштићивати нарочито против сваког акта насиља или застрашивања против увреда и јавне радозналости.

Мјере одмазде према ратним заробљеницима су забрањене“.

Ратни заробљеници имају у свакој прилици право на поштовање њихове личности и њихове части, како је то регулисано у члану 14. поменуте Конвенције.

Према рањеницима и болесницима предвиђен је третман по Конвенцији за побољшање судбине рањеника и болесника од 1949. године, која регулише:

„С њима ће се човјечно поступати и његоваће их страна у сукобу у чијој се власти они буду налазили, без икакве неповољне дискриминације засноване на полу, раси, народности, вјероисповести, политичким мишљењима или коме било другом сличном мјерили. Строго је забрањена свака повреда њиховог жи-

вота и њихове личности и, између осталог, њихово убијање или истребљење, мучење, вршење над њима биолошких опита, намјерно непружање љекарске помоћи или њега, излагање опасности ма заразе или окужења створеним у том циљу. . . (члан 12).

Сви наведени прописи се слажу, и међу њима нема разлике, какав треба и мора да је поступак како према заробљеницима, тако и према рањенима и болеснима.

Ова „кривична дјела“ која је окупатор са својим помагачима и саучесницима починио за вријеме окупације оквалификована су на суђењу у Нирнбергу 1946. године као ратни злочини. У члану 6. под б) Статута међународног војног суда стоји:

„Ратни злочини, то јест повреде закона или обичаја рата. Ове повреде обухватају, али се на њих не ограничавају: убиство, злостављање или депортацију на принудни рад или ма у ком другом циљу цивилног становништва окупираних територије, убиство или злостављање ратних заробљеника или људи на морима, убијање талаца, пљачкање јавне или приватне имовине, намјерно рушење градова, вароши или села или пустошење неоправдано војном потребом.“

Ови злочини су признати као ратни злочини по међународном праву. Ови су предвиђени у Хашкој конвенцији од 1907. године у члановима: 46, 50, 52. и 56. и у чл. 2, 3, 4, 46. и 51. Женевске конвенције од 1929. године и Женевских конвенција од 1949. године — о поступању са ратним заробљеницима у члану 3, 4, 12, 13. до 16. и за побољшање судбина рањеника и болесника у члану 3, 4, 12. до 15.

Повреда ових одредаба сачињава злочине за које су одговорни појединци, вође, организатори, саучесници или подстрекачи, те ови прописи:³⁹⁾

„признати су од свих цивилизованих нација и сматрани су као израз кодификације закона и обичаја, рата, на које се односи члан 6. под б) овог Статута.“

18. Капитулација Италије

Фашистичка Италија је била потпуно поражена, како у Југославији тако и на другим фронтovima. Другог излаза није било, те је капитулирала 8. септембра 1943. године. Већина италијанских оружаних снага у Југославији је тада предала оружје нашој Народноослободилачкој војсци, један дио је ступио у редове НОВ Југославије, а један дио са црнокошуљашима прешао је на страну Њемачке. Наше снаге су тада ослободиле огромну територију. Црна Гора и Санџак били већим дијелом ослобођени. У оваквој ситуацији, када је њемачким снагама пријетила опасност да буду уништене, Нијемци су почели да концентришу снаге у циљу предузимања офанзиве против НОВ и ПОЈ. Пошто су имали јаке снаге у Грчкој, довели су отуда један дио и са окупационим

³⁹⁾ „Нирнбершка пресуда“ 1948. године, Београд, издање Архива за правне и друштвене науке, страна 122.

снагама у Србији предузели тзв. шесту офанзиву преко Црне Горе и Санцака против НОВ и ПОЈ. Тада су успјели да на комуникацијама окупирају градове и вароши у Црној Гори, али само привремено, док поново, у зиму 1943/44. године, наше снаге нијесу ослободиле ове крајеве.

Када су снаге НОВ и ПОЈ почеле коначно да ослобађају Србију и уништавају њемачке снаге, а мотомеханизовани корпус Црвене армије избио преко Кладова и Тополе и у садјејству са снагама НОВ и ПОЈ ослободио Београд 20. октобра 1944. године, снаге њемачке групе армија „Е“ у Грчкој нашле су се у тешкој ситуацији.

У току ужурбаног повлачења преко Црне Горе и Санцака Нијемци су претрпјели ошетне губитке од снага НОВ и ПОЈ.

Као што се види, ови крајеви су били углавном ослобођени по капитулацији Италије, а народни одбори вршили су власт несметано и организовали помоћ својој армији у храни, одјећи, обући и новим борцима, који су се и даље борили на осталим фронтovima наше земље до коначног ослобођења.

19. З а к љ у ч а к

1. Као што се види, проглашење тзв. независне државе Црне Горе у облику уставне монархије под покровитељством фашистичке Италије, извршено одмах у почетном периоду окупације, није омогућено да се изврши и спроведе у дјело кроз цијело вријеме окупације. Оваква политика окупационих власти фашистичке Италије није случајна. Они су је спроводили на сличан начин и у тзв. „Љубљанској покрајини“, а идентична је и са стварањем тзв. Независне Државе Хрватске, са италијанским краљем на челу и њиховим протекторатом.

Свакако да је ово противзаконит акт по међународном праву, како смо то раније видјели, и оквалификовано је као ратни злочин по члану 6. Статута Међународно војног суда.

2. Устанак народа Црне Горе и Санцака под руководством Комунистичке партије и одлучна борба народа спријечили су остварење одлуке од 12. јула 1941. године и дезорганизовали окупациони систем у овим крајевима. Иако су италијанске окупационе снаге стално нарастале, и поред ангажовања и организовања четничких формација против снага народноослободилачке борбе, ипак им није пошло за руком да остваре своје намјере.

Напротив, морали су капитулирати и предати се нашим снагама.

3. Овај систем окупације је заиста био свиреп и варварски: убијања без суда, квота 1:50, а затим повећана на 1:100, тј. за 1 убијеног Италијана да се стријеља 50 односно 100 невиних Црногораца, више је него варварство, а пресуда у Нирнбергу потврдила је ова злочинства.

4. Одлучна борба наших народа је приморала италијанске окупационе власти да у почетном периоду окупације прегова-

рају са представницима Главног штаба НО — бораца Црне Горе о размјени заробљеника и др. Ово се понављало неколико пута, што значи да су, хтјели или не, били приморани да постепено признају и „де фацто“ нашу НОВ и ПОЈ, али се нису хтјели свјесно придржавати одредаба Хашког правилника и примјењивати их на наше заробљенике и становништво, те су за овакве поступке починили ратни злочин.

Напротив, НОВ и ПОЈ су се у свему придржавали правила ратног права, а то се види из низа цитираних примјера и потврда од стране италијанских власти о повратку заробљених италијанских војника.

5. Систем окупације је био противан међународном праву и сви они који су активно помагали овај систем италијанске окупације, то јест и извршиоци и помагачи, оквалификовани су као ратни злочинци према Статуту.

Неки су искусили казну правде народног суда, а неки су, захваљујући послеријатној ситуацији, успјели да још остану некажњени.

Овакав поступак према овом малом али храбром народу, као и према свим народима Југославије, неправедан је, те би морали бити кажњени и сви они злочинци који су још остали у животу и живе удобно на Западу. То тражи глас правде и вјера у њу, то траже сви слободољубиви народи!

Résumé et suite de l' article d' Ešref Vražalić:

LE SYSTÈME D' OCCUPATION AU MONTÉNÉGRO ET LE DROIT INTERNATIONAL

II

L' occupant a rejeté les lois adoptées entre le monde civilisé en droit international coutumier et contractuel. Toutes les règles de l' humanité sont rejetées. Punitons collectives, incendies, pillage des biens privés et publics, internements, camps de concentration, arrestations, fusillades en masse de la population désarmée, enlèvement des vivres aux habitants et d' autres cruautés sont l' image du fascisme sur le territoire occupé du Monténégro. Ces procédés criminels de l' occupant sont qualifiés comme »crime contre l' humanité« et »crime de guerre« d' après le Statut du tribunal international à Nuremberg. Ces crimes sont aussi en opposition avec la législation italienne et sont incriminés dans les »Leggi di guerra« de 1938.

À l' action d' anéantissement de nos peuples les »tchetniks« ont participé et aidé l' occupant. Dans ce but Draža Mihailović a fait paraître les Direktives du 20. XII 1941 et vers la fin de 1942 a été adoptée une »Résolution« à la conférence des tchetniks à Šahovići au Monténégro où étaient promulgués les »principes de l' État des

tchetniks». Le 6 mars 1942 une entente fut conclue entre le commandement italien au Monténégro et l'organisation des tchetniks suivant laquelle les tchetniks s'obligent de combattre avec les forces fascistes italiennes contre les partisans. En vue d'une tuerie plus efficace des partisans et de tous les auxiliaires de l'armée populaire de libération au Monténégro, le comité principal des tchetniks du Monténégro a publié un «Règlement de transfuges et de leurs receleurs» du 7-XII-1942 et le 19-XII-1942 a été publiée une «Proclamation» appelant «les Serbes ensemble» contre les partisans et leurs sympathisants. Déjà le 30-VIII-1941 le criminel Dr. Sekula Drljević par la radio Cetinje invitait les Monténégrins qui se trouvaient dans les rangs de l'armée populaire de libération pour se rendre aux autorités italiennes. Ils formèrent les détachements volants en lutte contre les partisans. Aussi organisèrent-ils leur pouvoir civil à côté de celui de l'occupant et de connivence avec les autorités italiennes ils exécutaient indépendamment fusillades, incendies, pillages, tueries en masse et d'autres crimes commis sur le peuple monténégrin. Ses procédés sont illégaux d'après la loi internationale et sont qualifiés comme crime de guerre et crime contre l'humanité et par conséquent toutes les organisations criminelles (tchetniks-nationalistes, fédéralistes et semblables) ainsi que les participants individuels et exécuteurs des crimes sont proclamés criminels de guerre.

Par contre, les combattants de l'armée populaire de libération ont observé les règles et les coutumes du droit international en lutte contre l'occupant et ses complices. Les prisonniers ont été traités conformément au droit de guerre, les soldats italiens blessés, les sous-officiers et les officiers ont été soignés et guéris, faisant avec l'occupant l'échange des prisonniers contre les partisans incarcérés et leurs sympathisants. L'état-major du Mouvement de libération populaire du détachement pour Monténégro et Boka a publié l'ordre le 5 février 1942 où l'on prévoit le congédiement des soldats italiens prisonniers en lutte contre les partisans. Le 8-XI-1941 Tito a donné ordre où l'on prévoit le traitement humain envers les prisonniers et dans l'esprit des règles du droit de guerre.

Cependant l'occupant et ses auxiliaires tuaient les partisans faits prisonniers et les blessés ce qui est en contradiction avec la Convention de la Haye et de Genève aussi bien qu'avec les règles du droit international contractuel et coutumier. Et malgré l'occupation cruelle, les fascistes et leurs aides et complices furent forcés à déposer «les armes victorieuses» devant les combattants de l'Armée populaire de libération.